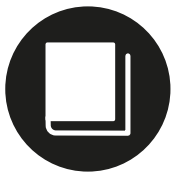

Taiteen tutkimuksen uudet haasteet

Kari Yli-Annala

doi.org/10.23995/tht.121956

Kirja-arvio: *Taiteen kanssa maailman äärellä: kirjoituksia ihmiskeskeisestä ajattelusta ja ilmastonmuutoksesta*, toim. Hanna Johansson ja Anita Seppä (Helsinki: Taideyliopiston Kuvataideakatemia, 2021), 279 sivua.

Avainsanat: *taiteen tutkimus, ilmastonmuutos, ympäristökriisi, ekologia*

Hanna Johanssonin ja Anita Sepän toimittama antologia *Taiteen kanssa maailman äärellä* koostuu useista taiteilijoiden, tutkivien taiteilijoiden ja muiden kuvataiteen asiantuntijoiden artikkeleista. Moninäkökulmainen artikkelikokoelma kutsuu myös taidehistorian alaa muun tutkimuksen rinnalla ihmiskeskeisyyden kritiikkiin ja posthumanistisen paradigman asettamiin haasteisiin vastaamiseen. Antologian toinen toimittaja Johansson toteaa taidehistorian alan seuranneen aina 1800-luvulla tapahtuneesta perustamisestaan lähtien humanistisen tutkimuksen sekä erityisesti historian tutkimuksen luonnon ja kulttuurin toisistaan erottavaa linjaa. Johansson muistuttaa Erwin Panowskyn kiinnittäneen jo 1940-luvulla huomiota siihen, kuinka kiinnostus luontoon on taidehistoriassa keskittynyt lähinnä luonnon symbolisiin representaatioihin.

Kirjoituksessaan ”Miten kertoa uudelleen ihminen ja edistys? Pohdintoja eurooppalaisen korkeakulttuurin afrikkalaisesta alkuperästä”,

Anita Seppä uudelleenarvioi myös taidehistorian lähtökohtia. Seppä kritisoi 1700-luvun valistusfilosofiaan pohjaavaa modernin ihmisen edistyskertomusta. Valkoisen ihmisen etevyyttä ja ylemmyyttä korostanut tarina rakensi hänen mukaansa kolonialistista fiktiota. Seppä muistuttaa jo Antiikin Kreikkaa varhaisemmasta egyptiläisestä jaottelusta seitsemään vapaaseen taiteeseen. Hegemonisen kolonialistisen diskurssin ja lineaarisen edistysajattelun ”suuren kertomuksen” unohtamia taiteen historian lähtökohtia on Sepän mukaan vielä mahdollista jäljittää ja ymmärtää.

Taidehistorian alan tärkeisiin murroksiin kuuluu sen avautuminen 1980-luvulla feministiselle, postkolonialistiselle ja poliittisesti tiedostavalle kriittiselle tutkimukselle. Tässä ajassa vastaava muutos ei kuitenkaan enää riitä, toteaa Andrea Gaynoriin ja Ian McLeainiin viittaava Johansson. Sen enempää vanhat kuin hieman uudemmatkaan taideteorian tutkimusotteet eivät enää toimi ekologisen kriisin aikakaudella. Siksi uusia lähestymistapoja haetaan nyt muun muassa uusmaterialismin, objektorientoituneen ontologian ja posthumanismin suunnalta.

Eläimellistäminen ja ihmisen kuvat

Hierarkkisten erojen ylläpitäminen ihmisen ja muiden lajien välillä on yksi ihmiskeskeisyyden muodoista. Monet antologian kirjoittajista haluavatkin edistää jyrkkien lajierojen kyseenalaistamista. Terike Haapoja tuo artikkelissaan ”Kohti eläimen jälkeistä aikaa” esiin kolme eläimen ja ihmisen erottelun käsitteellistä kehystä: sorron sattumanvaraisiin merkitsijöihin liittyvän spesismien, eläimen ja ihmisen määritelmien kulttuurisesti rakentunutta luonnetta purkavan posthumanistisen ajattelun sekä dekoloniaalisen näkökulman. Antirasismi ja eläinten sorron vastustus yhdistyvät Haapojan mukaan Syl Kon ja Aph Kon esseekokoelmassaan *Aphro-ism*

(2017) hahmottamassa mustassa veganismissa. Leena-Maija Rossi kirjoittaa puolestaan Kari Soinion valokuvateosten hämmäntämisen taktiikasta, jossa ihmisiin, eläimiin ja oletussukupuoliin liitetyt piirteet esitetään yhtäaikaaisesti. Karoliina Lummaa muistuttaa artikkelissaan Haapojan tavoin, että eläimellistämisen mekanismeja ei voi ajatella irrallaan eurooppalaisen rasismin, kolonialistisen väkivallan ja kapitalismin historiasta. Se vaikuttaa yhä etenkin riistetyillä alueilla elävien ihmisten ja ei-inhimillisten toimijoiden todellisuuteen. ”Kapitalismi tarvitsee ’eläin’kehoja: se on riippuvainen tapettavaksi tehdystä, oikeuksien tuolla puolella olevasta ’ei-ihmisestä’, jonka työ, ruumis ja lisääntyminen ovat kapitalistisen tuotannon keskeinen edellytys”, Haapoja kirjoittaa viitaten jo Aristoteleen esittämään jaotteluun kaikelle elävälle yhteisestä paljaasta elämästä (*zoe*) ja ihmiselle ominaisesta hyvästä, poliittisesta elämästä (*bios*). Giorgio Agambenin tunnetun ajatuskulun mukaan juuri tämä jaottelu mahdollistaa ihmisarvon riisumisen toiseutetuilta eläimellistämisen ja siten lainsuojattomaksi julistamisen kautta. Haapoja muistuttaa eläimen ja ihmisen dikotomian säilyvän kuitenkin vielä Agambenillakin.

Lummaa muistuttaa länsimaisen filosofian jäsentäneen ihmisen olemuksen eroksi kaikesta, mikä ei ole ihminen. Jotta ihminen näkyisi itselleen, on kehitetty kategorisia toiseuksia. Niiden vahvistamiseen on tarvittu myös monia kuvatradiitioita ja -tekniikoita sekä sellaista visuaalista artikulointia, joka on tuonut erot selvästi esiin. Samalla kuvatradiitio on Lummaan mukaan toiminut peilinä, johon on voitu heijastaa korotettua ihmisyyttä, ihmisen eroa ”luonnosta” ja ”toisista”. Nykyisin ihmistä kuvaavat erilaiset diagrammit, joiden avulla mitataan ihmisen kulutuksen ja toiminnan aiheuttamien päästöjen ja pitoisuuksien tai hänen materiaalsen tuotantonsa määrää. Niitä lasketaan esimerkiksi sosioekonomisen aineenvaihduntatutkimuksen ja materiavirtojen laskennan metodien turvin, Lummaa toteaa.

Lummaa kirjoittaa ihmisen kuvan rakentuneen suhteessa kolmeen keskeiseen ideaan: ihmisen luoneeseen jumalaan, ihmistä edeltäneeseen eläimeen ja tulevaisuutta edustavaan koneeseen. Lummaa tuo keskusteluun mukaan myös posthumanistisen toimijuuden energiamuodot (esimerkkinä Antti Salmisen ja Tere Vadénin *naftologia*), tietoverkot tai monilajisten eliöyhteisöjen agendat, mutta lainaa kuitenkin myös kulttuurintutkija Stefan Herbrechteriä, jonka mukaan taakse jätetty ihmisyyys palaa aina uudelleen aaveena tuoden mukanaan ”eläimet, jumalat, demonit ja hirviöt”.

Teoriaa tannerolennoille

Ketkä luovat uutta teoriapohjaa ja käsitteitä? Heidän nimiään voi poimia muun muassa Johanssonin artikkelista. Kantin ylevän käsitteen rinnalle on noussut objektiorientoituneen ontologian edustajan Timothy Mortonin hyperobjektin käsite ja uusmaterialismin taustalta löytyy puolestaan Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin ajattelua. Dipesh Chakrabarty näkemyksiin viitaten Johansson kertoo taidehistorian tärkeäksi lähtökohtaiseksi tehtäväksi ilmastokatastrofin kollektiivisen kokemuksen käsittelyn ja kertomisen. Tähän liittyy myös nykyhetken kytkeytymisen ihmisen ajan ylittäviin historiallisiin kehityskulkuihin. Maapallon geologisessa historiassa ihmisen aikakausi on lyhyt, eikä kaikkia kehkeytymisiä ja kehityskulkuja voi kertoa ihmiskeskeisestä näkökulmasta. Aikamme ”uusi humanismi” lähestyy näin esimerkiksi Deleuzen ja Guattarin vuosikymmeniä sitten esittämiä, ihmiskeskeisyydestä loittonevia geofilosofisia ja ekopoliittisia ajatuksia. Ihmisen uutta roolia määrittävät Johanssonin mukaan myös Donna Harawayn humuksen ja kompostin käsitteet sekä Rita Felskin koostamisen käsite. Koostaminen merkitsee asioiden kääntelyä, lisäämistä, yhdessä tekemistä ja kehkeyttämistä. Karen Baradin käsite intra-aktio kertoo luonnon ja kulttuurin kietoutumisesta toisiinsa tavalla, jolla niiden välinen ero kumoutuu. Bruno Latour

ehdottaa ihmisen kutsumista ”terrestiaaliseksi”, jonka Johansson on kääntänyt tannerolennoksi tai maanpäälliseksi.

Posthumanismin haaste

Taidehistoria voisi Johanssonin mukaan tulla osaksi harawaylaisia lonkeromaisia humustiehteitä, jotka liittyvät humukseen, mineraaleihin, bakteereihin, viruksiin, ilmakehään, ”sekä kaikkiin niihin inhimillisiin ja ei-inhimillisiin näkyttämiin rakenteisiin, materiaaleihin ja pitkän aikavälin historioihin, jotka tekevät taiteen(kin) mahdolliseksi”. Saara Hacklin kertoo artikkelissaan ”Kivi, jää ja ilma”, kuinka ei-inhimilliset olomuodot ovat toimijoita Sari Palosaaren, Hans Rosenströmin ja Saara-Maria Kariranan teoksissa. Toinen Hacklinin esiin nostama ulottuvuus on Johanssoninkin mainitsema aika, jota Hacklin purkaa tarkastelemissaan teoksissa potawatomi-kansaan kuuluvan Kyle Powys Whyten ajattelua tarkastelevan filosofi Ted Toadvinin kautta.

Hacklin tuo myös esiin T.J. Demoksen kirjassa *Against the Anthropocene. Visual Culture and Environment Today* (2017) esittämän kritiikin sellaista antroposeenin visuaalista kuvastoa kohtaan, joka luo harhakuvaa siitä, että ihmisten aiheuttamat ongelmat voisi ratkaista helposti ihmisen luomalla teknologialla. Tähän liittyen Antti Majava ruotii artikkelissaan 1900-luvun avantgarden teknologiauskoa erityisesti Kasimir Malevitšin suprematismiin kautta. Malevitš uskoi taiteen olevan luonnonvoimien ja luonnonvalinnan kaltainen evolutiivinen voima, jolle maapallo tarjosi muokkausalustan, ja joka vähitellen myös korvaisi luonnon. Vastakkaisena Malevitšin ajatukselle, Majava tuo esiin runoilija ja kuvataiteilija Jelena Guron sekä säveltäjä ja taidemaalari Mihail Matjušinin orgaanisen taideajattelun, jossa näkyy 1800–1900-lukujen taitteessa esiin noussut biosentrismi, näkemys ihmisestä osana laajempaa biologista järjestelmää. Taina Saarikivi kirjoittaa artikkelissaan

”Taide fossiilikapitalismin jälkeen: lahoavan muovin narina” puolestaan fossiilista alkuperää olevasta muovista valottaen jälleen yhtä, alunperin teknologiseen edistysajatteluun kietoutunutta umpikujaa.

Teemu Mäki antaa artikkelissaan posthumanismin keskusteluille neljä ”ei-tieteellistä muotoa”: ”ihmisvihaajan posthumanismin”, ”biologisten rajojen ylittämiseen tähtäävän transhumanismin”, ”ihmiskeskeisyyden, puhtaan järjen diktatuurin ja yksilön ylikorostuksen vastustamisen” sekä ”posthumanismin tapana suhtautua kuolevaisuuteen”. Mäen artikkeliin liittäessä teksti omasta *Sinusta tulee koivu* -teatteriproduktiostaan laajentaa ja suhteellistaa posthumanismin mahdollisuuksia osoittaessaan, että monimutkaisia teoreettisia kysymyksiä voi lähestyä poeettisesti taiteen keinoin. Taiteen parhaana potentiaalina Mäki pitää Janne Nabbin ja Maria Teerin muodostaman Nabbteeri-kollektiivin installaatiossa *Ethnographies of a Homespun Spineless Cult and Other Neighbourly Relations* (2019–2020) käyttämää ”kahden kärjen taktiikkaa”: Nabbteerin teoksessa informatiivisuus yhdistyy runollisuuteen ja ihminen voi kokonaisvaltaisesti tunnustella suhdettaan ”niin hiekkaan, hyön-teisiin, puluihin kuin tekniikkaankin”.

Lopuksi

Taiteen kanssa maailman äärellä -antologian artikkelien aiheista syntyy melkoinen vyyhti, joka ulottaa taidetta ja ympäristöä koskevan keskustelun moniin pulmiin. Toistuvia teemoja ovat muun muassa talouskasvun ideologiseen premissiin sisältyvän kulutuskulttuurin kestäämättömyys, vaikeus tavoittaa sorrettujen ihmisten ja uhanalaisten eläinlajien todellisuus sekä ihmiskeskeisyydestä käsin rakentuvien lajienvälisen dikotomioiden purku. Näitä teemoja yhdistävää toisiinsa pitkät ajalliset verkot, rihmastot ja juuret, esimerkiksi se, miten länsimaisen kulttuurin harjoittama toiseuttaminen ja eläimellistämisen kiinnittyvät kapitalismin historiaan transatlant-

tisen orjakaupan kautta, kuten Haapoja mainitsee artikkelissaan.

Ihmisen aiheuttama monipulmainen ympäristökriisi perustuu materiaalisen todellisuuden resurssien rajallisuuteen. Niitä hallitakseen länsimainen kulttuuri on kehittänyt maaperää ja ilmakehää kuluttavan teknologiansa sekä jatkuvaan kulutukseen perustuvan taloudellisen kasvun ideologiansa. Ihmisenäkökulman erityisyyden ylittävän maapallon geologisen ja ekologisen historian huomioonottamisessa olemme vasta alussa – ja silti peruuttamattoman pitkällä. Olemme tuskallisen tietoisia siitä, että antroposeenin ajan haasteiden, kuten ilmastonmuutoksen ehkäisemiseksi tai hidastamiseksi pitäisi tehdä paljon enemmän.

Johansson ja Seppä kirjoittavat kirjan idean saaneen alkunsa Taideyliopiston Kuvataideakatemia käytävillä käydyistä keskusteluista. Johansson on Kuvataideakatemia dekaani ja Seppä taidehistorian ja teorian professori. Kuvataideakatemian oli 1990-luvun alussa uudenaisten ajattelutapojen paikka, kun oppilaitokseen perustettiin silloisen rehtorin Lauri Anttilan aloitteesta tila-aikataiteiden opetusalue maalauksen, grafiikan ja kuvanveiston rinnalle. Samalla vuosikymmenellä myös teoriaopetus ja tutkimus muuttuivat Kuvataideakatemiassa merkittävästi tohtorikoulutuksen käynnistämisen myötä. Ympäristökriisin ajalla ja ihmiskeskeisen maailmankuvan murroksessa taide, taiteen tutkimus ja taidekoulutus kohtaavat uusia haasteita, joiden muodostaman vyyhdin antologia tuo monipuolisesti esiin.

KuM **Kari Yli-Annala** on vapaa kuvataiteilija ja taiteilijoiden liikkuvan kuvan tekijä, kirjoittaja, tutkija, kuraattori ja opettaja.